
Marx – kiállítva

A *kiállít* kettős jelentéscsoporttal bír: jelentheti azt, hogy valakit vagy valamit közszemlére bocsát – értékes tárgyakat (például képeket, szobrokat, színművet, könyveket) felvontat, értéket közvetít.

De más jelentésben fogadjuk el, hogy egy labdarugó-mérkőzésen kiállítással büntet, a cselekményt elítéli. Általánosabban: értéktelen, mert érdektelen, vagy akár immár *avitt megnyilvánulás* „jutalmazása”. (*Kiállít pl. egy olyan avantgárd szerzőt, akin „túlment az idő”, ahogy mondani szokták „passé”*).

Marx esetében melyik értelmezéssel van dolgunk? Úgy tűnik számomra, hogy jelenleg a professzionális filozófusok nem jelentéktelen része talán mintha a második megoldást alkalmazná Marxra; Kiss Endre viszont az elsőt explikálja. 344 oldalas, igazán imponáló szakirodalommal alátámasztott kötete Marxot piedesztálra állítja.

Kiss szerint Marx 1989-ig determinálta a világ filozófiáját. Különbséget kell persze tennünk Marx filozófiája, a marxizmus és a Marx utáni marxizmus között. Gyaníthatjuk, hogy a fiatal Marx erősen romantikus attitűddel bírt, ez kiütözik a „Gazdasági-filozófiai kéziratok...”-ból is.

Marx univerzális történetfilozófiája a munka, a termelés fogalmán, s az ezen nyugvó társadalomelméleten alapul. Marx megkísérli közös nevezőre hozni a hegeli pozitivitásban a praxist és a logikát.

Kiss kiemeli a „Feuerbach-tézisek”-et mint aforisztikus remekművet; a „Kommunista kiáltvány”-t világnézeti filozófiának, ideológiának minősíti. Az erkölcs Marxnál nem filozófiai téma. „A tőke” adja meg neki a tudományos legitimitást.

Kiss szemügyre veszi Marx filozófiáit.

A neokantiánus fiatal Lukács kérdését: vannak, de miként lehetségesek műalkotások, modifikálja Marxra: a tőkés gazdaság különböző elméletekben manifesztálódik, ám lehetséges-e egyetlen elmélete a tőkés gazdaságnak? Válasza az, hogy a tőkés gazdaság differencia specifikája, működésének legegységesebb mozzanata a *termelés*.

Nagy teret szentel Kiss (nem először) a „Kommunista kiáltvány”-nak.

Kiss megdicséri Canettit dinamikus lényeglátása miatt, ugyanakkor kifogásolja, hogy nem disztíngvál moralitás és válság között társadalmi – pszichológiai vonatkozásban.

A globalizáció kérdését illetően Marx teljesítményének bizonyos szegmenseit diszkurzívan kidolgozatlanak találja. Ebből adódik szerinte, hogy a globalizáció értelmezését a mostani nemzedéknek kell elvégeznie.

A Marx utáni marxizmus egyik fontos tanulsága, hogy Engels filozófiája nem azonos Marx vélt/valós filozófiájával, s ez pregnánsan megjelenik közös múltjuk felidézésében is.

A bolsevikok – élükön Leninnel – mintegy leváltják Marxot, s vele a marxizmust: a már múlttá lett kapitalizmus lényegtelen kritikusrá degradálják. Végül is a háború befejezését deklaráló Leninnel a leninizmus legyőzte a marxizmust. Lenin halálával a bolsevizmus konzerválódott, s Sztálin a diktatúrát mintegy tudatosan örökölte Lenintől.

Kiss úgy véli: „Igazán színvonalasnak szánt, a kor legnagyobb intellektuális kérdéseivel szembesülő terjedelmesebb munka ezért a marxizmus történetében csak *kettő* van. Lenin „Materializmus és empiriokritizmus”-a, valamint Lukácstól „Az ész trónfosztása”. (177–178.) Leninre recenzióm záró részében még visszatérek, most megelégszem Lukáccsal.

Csakugyan helytálló, hogy a hitlerizmus legelszántabb szálláscsinálójaként sokan Nietzsche-t nevezik meg, s ebbe a „legelegánsabb” sorba illik Lukács is, aki mintegy szellemi pionírként aposztrofálja a fasiszta diktatúra elméleti előkészítésében Nietzsche-t. Lukács elferdít, preconcepciózus, elfogult, s ezzel saját későbbi „nimbuszát” erősen alá-ássa véleményem szerint.

Visszatérve Leninhez: ő mintegy leváltja Marxot, s ezzel módosítja a marxizmus fundamentumát.

Az egzisztencializmus (pl. Camus, Sartre) alanya az individuum volt, majd a 60-as években felbukkant a csoport, az osztály. Az osztály az individuum lázadásának a terepe, a nonkonformizmus a társadalom egészével fordít szembe, de nem nonkonformista a csoporttal szemben.

Lukács „Történelem és osztálytudat”-a reprezentálja: a marxizmus ortodoxiája csakis a módszerre van kihegyezve, s érzékelteti, hogy forradalmi helyzetben a proletariátus tudata tudásszociológiai előnyre tehet szert.

Kiss Endre joggal emeli ki – József Attiláról szólva –, hogy konfrontáltatni kellene a történelmi materializmust és a pszichoanalízist. A torz marxizmus mellőzi a politikai hatalom világát, s rosszul értelmezi az ideológiai képződmények szerepét. (Szerintem mindmáig nem foglalkozik a szakirodalom kellő gondossággal József Attila Hegel, Marx, Freud vázlatával!)

A hetvenes évek filozófiai fordulata szemrevételezve Kiss szerint az újbaloldal és Sztálin között nem érzékelhető különbség. Bonyolította a helyzetet, hogy Lukács nagy művei éppúgy hordozzák magukon a sztálinista, mint a neomarxista ismertető jegyeit.

Nagy érdeklődéssel várták a filozófusok Lukács ontológiáját, amely azonban sajnos „technikai okok” miatt nem váltotta be a reményeket.

Kiss hezitál: láthatjuk úgy, hogy a neomarxizmus válsága és a Nagy Elmélet válsága azonos, de láthatjuk úgy is, hogy az imént megnevezett kettő egyaránt lehetséges. Ez azonban érvek nélkül megfogalmazott hipotézis, s annyi a súlya is. Jogos Kiss kijelentése: „Lukács ... módszertani senki földjére került.” (257.) E szempontból komoly összefüggés van Lukács és Habermas között.

Ilyen háttér előtt szükségszerűen meg kellett jelenniük a nem-marxista és nem-szocialista értelmezéseknek (ez a múlt század 60-as, 70-es éveinek hozadéka). A pragmatikus fordulat a legebevezetőbb pontján találja el a baloldalt.

Egy ideig nem volt világos, hogy a globalizáció annulálja-e a politikát.

Adorno színrelépésével nem csodálkozhatunk a neomarxizmus filozófiai elmúlásán. A neomarxizmus bukásával joggal tett szert primátusra a strukturalizmus.

A posztmodern szerint minden eddigi gondolkodás metafizika. Kiss hangsúlyozza: „A filozófia ... nem élhet meg egy olyan *kafkainak* nevezhető közegben, ahol mindent szabad, de ha valamit vagy valakit igazolni kell, akkor az lehetetlen.” (301.)

A marxizmus történetének egyik kardinális specifikuma tudomány és elmélet speciális azonosítása: érthető, hogy a marxizmus agóniája egyszerre idézte elő mind a tudomány, mind az elmélet státuszának elvesztését.

A tabula rasa, a nagy elmélet hiánya bármiféle történetfilozófiai hely megszűntét.

Teljesen jogosnak tartom Kiss megállapítását: a marxista filozófia szélsőségesen értkel – csúcok és szakadékok váltják egymást.

Úgy gondolom, hogy méltányosan szentel Kiss oly nagy teret Kafkának. Neki köszönhető ugyanis elsősorban az, hogy az individuális, az egzisztenciálisan hiteles ismét normateremtő lett. Ugyanakkor 1968-tól világossá vált: a létező szocializmus elmúlt.

Kiss Endre – úgy itélem meg – az utolsó utáni pillanatban vállalkozott egy roppant nagy szakirodalmi bázison megtalálni Marx lányomait.

Ez a hevenyészett recenzió talán felvillanthatott valamit a monográfia értékeiből. Marx lábnyomai szerintem szinte követhetetlenül szerteágazóak, néha keresztezik is egymást, s szükségszerűen egyre kopnak.

Megkockáztatom: Kiss legalább két ítéletében elfogult.

Az egyik: Lenin „Materializmus és empiriocriticizmus”-a. Elfogadhatatlanul túldimenzionálja ezt az opust. A Mach-hal perlekedő Lenin elkövette azt a meg nem bocsátható melléfogást, hogy filozófiává avanszált nem filozófiai stúdiumokat. Az anyag fogalmát meghatározó Lenin szerint a megismerés során érteink lefényképezik, lemásolják, visszatükrözik az objektív valóságot. Nos, ez a paradigma: a lefényképezés, lemásolás, visszatükrözés már a maga korában is nonszensz volt. Abszolút negligálja ugyanis a megismerő alany aktivitását: nem véletlen, hogy minden valamire való pszichológiai kézikönyv kiemeli Mach jelentőségét: igenis komoly, nélkülözhetetlen, mert flexibilis szerepe van az empiriának – a machi értelemben – a valóság firtatásában. (Mach egyik frappáns demonstrációjában a kísérleti személy kanapéján fekvé le rajzolta a szobáját: majd a szoba másik szögletébe húzták a kanapét, s onnan szemlélve rajzolta le a szobát. A két rajz természetesen eltérő lett. [Nem lefényképezett, lemásolt, visszatükrözött tehát, hanem teremtett, kreált az éppen aktuális impresszióknak, tapasztalatnak megfelelően.] Merthogy melyik rajzolat „objektív”?)

[Lukács György sajnálatos korlátait – „Az esztétikum sajátossága”-ra gondolok – nem utolsósorban a rejtett pavlovizmus és az empiriocriticizmus imént kifogásolt elismerésében kell látnunk, s ez játszik közre megítélésem szerint az 1’ jelzőrendszer kissé dodonai magyarázatában is.

A mindennapi visszatükrözés (eszközkészlete az 1. jelzőrendszer) és a tudományos visszatükrözés (eszközrepertoárja a 2. jelzőrendszer) „közé” szerveződött *esztétikai* visszatükrözés 1’ jelzőrendszerének kellő argumentáció nélküli bemutatása.]

Kiss Endre kiemeli: a „Biblia” után a második legismertebb szöveg az emberiség történelmében a „Kommunista kiáltvány”. Ez talán igaz, ám nem jelzi az érintett kötetek kézbevételenek gyakoriságát. A „Biblia”-t a benne hívők gyakran lapozzák fel – nem hiszem, hogy ezt akárcsak megközelítené a leghűségesebb marxisták „Kommunista kiáltvány” olvasása; tartok tőle, hogy nem mindennapi, vagy akár hetente előforduló találkozás lenne az olvasó és a „Kommunista kiáltvány”. Ez pedig nagyon fontos mutató!

Elfogult, mert fél-érv tehát szerintem a Kiss által megfogalmazott. A két mérce (példányszám, olvasottság) nem ekvivalens, s nem is lesz azzá soha; csínján kell bánni a statisztikákkal, konklúziókkal. Még akkor is, ha Eco (többek közt) „Kommunista kiáltvány” rajongó.

Eco szinte himnikus hangnemben az alábbiakat írja: „Emlékezetes metaforák kitalálásának egyértelmű költői képességén túl, a *Kommunista kiáltvány* a politikai (és nem csak politikai) retorika mesterműve; az iskolában ugyanúgy foglalkozni kellene vele, mint Cicero Catilina elleni szónoklataival, illetve Shakespeare Marcus Aureliusának Caesar holtteste felett elmondott beszédével.” (Vö.: Eco, Umberto: „A Kommunista kiáltvány stílusa” In: „La Mancha és Bábel között. Irodalomról” Európa Könyvkiadó, Budapest, 2004, 45.)

A szöveg elsőprő erejét az apokaliptikus hangvétel, az irónia, a hatásos szlogenek, és a világos magyarázatok sajátos elegyével indokolja Eco.

Nekem mindenesetre a „Gazdasági-filozófiai kéziratok...” a kulcsfontosságú Marx-művem. Elsősorban azért, mert ez a sokáig a hivatalos marxizmusból kiebrudalt kötet Marx forgatókönyve, terveinek listája szerintem.

Marx elsősorban „Az elidegenült munka” fejezetben nyilvánul meg mint egy majdani esztétika – s tegyük hozzá etika – dédelgetett tervének kimódolója. Nagy veszteség, hogy egyikből nem lett semmi. De néhány fontos écat sejtet. Például azt, hogy az ember a szépség törvényei szerint is alakít, vagy az inherenciát, és így tovább.

Ha mindezek részletes kifejtést kaphattak volna (dőre gondolatkísérlet részemről), mennyivel gazdagabbak lehettek volna azok a bizonyos lábnyomok...

Kísértetiesen hasonló ütemezési gondjai támadtak Lukács Györgynek is. „Az esztétikum sajátossága” két, filigránnak nem mondható kötetét bájos egyszerűséggel fél kötetnek minősítette, melynek folytatási előfeltétele az ontológia és az etika megformálása. Az előbbi sem lett perfekt, az utóbbihoz neki sem kezdett...

Kiss Endre grandiózus, tiszteletet és elismerést érdemlő kötete megérdemelt volna egy jóval részletesebb tartalomjegyzéket és egy névmutatót. Ez azonban nem a szerző hibája. Mindazonáltal az esetleges második kiadás esetén figyelmet érdemelne.

(Kiss Endre: Marx lábnyomai. Budapest, 2013, Gondolat Kiadó, 344 p.)

